

Pls. 132-142

ak 132

GESCHIEDKUNDIGE VERHANDELING

OVER HET

GROOT GASTHUIS

TE

's-HERTOGENBOSCH,

DOOR DEN

Erw. Pater H. VAN KRUGTEN,

REDEMPTORIST.

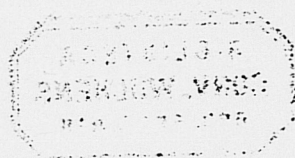
142

Stoom-Snelpersdruk van
STOKVIS EN ZOON,
te 'sHERTOGENBOSCH.

Geschiedkundige Verhandeling over het Groot Gasthuis

TE

'S-HERTOGENBOSCH.

132-142

Alw. Vak 132
1.42

GESCHIEDKUNDIGE VERHANDELING

OVER HET

GROOT GASTHUIS

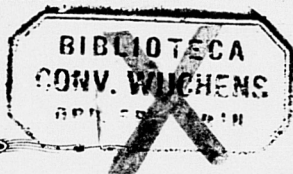
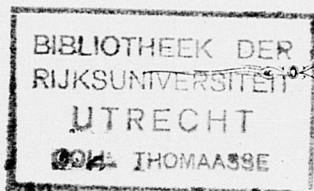
TE

's-HERTOGENBOSCH,

DOOR DEN

Eerw. Pater H. VAN KRUGTEN,

REDEMPTORIST.

Stoom-Snelpersdruk van
P. STOKVIS EN ZOON
te 'sHERTOGENBOSCH.

1884

RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT

2200 7656

GOEDKEURING.

Imprimatur, servatis servandis.

Amstelodami, hac 1 Novembris 1884.

P. OOMEN, C. S. S. R.
Sup. Prov. Holl.

IMPRIMATUR.

J. J. VERSTERREN, Rector.
Ad hoc delegatus.

*Buscoduci, 11 Novembris
1884.*

Geschiedkundige Verhandeling

OVER HET

GROOT GASTHUIS

TE

's-HERTOGENBOSCH.

Waar het Katholiek Geloof levendig is, toont het zulks door ijver voor den luister van den godsdienst en van alles, wat daarmede in betrekking staat. Het sticht prachtige Kathedralen, Kerken en Kapellen, voorziet ze van kostbare meubelen, en rijke benoedigheden voor den eeredienst, draagt ruimschoots bij tot onderhoud der Geestelijkheid, tot oprichting van kloosters en broederschappen, en plant het kruis, als zijn heerlijk zinnebeeld, zoowel op den toren als op het kerkhof.

Dusdanig was het eertijds in de Katholieke eeuwen van geloof te 's-Hertogenbosch; zoo hernam de wederlevende ijver zijn herstel-

lingswerk in onze eeuw, na de overheersching der protestantsche verwoesters. Wij zien den Bisschop met het Kapittel van Kanunniken terugkomen in de Kathedraal van St. Jan, die in- en uitwendig luisterrijk hersteld wordt; wij ontmoeten weer Priesters en Kloosterlingen in nieuw opgerichte heiligdommen, en op gezette tijden vergaderen menigvuldige Broederschappen, als in vroegere eeuwen. Het kruis heerscht hoog in de lucht, en wijst ook den Katholieken godsakker aan.

Evenzoo waar de Katholieke naasteliefde, die uit het levendig geloof voortkomt, in vollen gloed werkzaam is, vertoont zij zich duidelijk en overvloedig in de uitoefening der geestelijke en lichamelijke werken van liefdadigheid, in persoonlijke toewijding en opoffering voor het welzijn van den evenmensch, in milde geschenken van geld en goed, in het bouwen en begiftigen van allerlei Godshuizen en geestelijke gestichten. Om beter haar doel te bereiken, stelt zij dezen onder de herderlijke bescherming der Geestelijkheid, en vertrouwt de verzorging daarvan toe aan geschikte kloosterlingen.

Dusdanig was het te 's-Hertogenbosch vóór de protestantsche overheersching, en wel overvloediger dan in vele andere plaatsen. Dit getuigt een kloosterling uit dien tijd, Albertus Cuperinus, die eene kroniek heeft

nagelaten, en zich in de toenmalige schrijftaal op de volgende wijze uitdrukt: „Want in geen steden, noch in Gelderland, noch in 't lant van Cleve, Gulick, Ludick (1), of oeck mede in Vlaenderen of Brabant, soe groote charitate (2) van almissen te geven gedaen werdt als tot Hertogenbosch, als wel blijk en openbaer is allen menschen die barmhertige charitate, diemen doet den zieken in 't *Groot Gasthuijs*, item die overvloedige spine (3) die daer geschiet in den heijligen Geest II of III mael ter weke, voord aen wat charitaten men bewijst den huijsarmen; item hoe dickwijls alst durentijt was, hoe bijstandich die goede borgers bewesen hebben den armen menschen, die anders van honger bedorven (4) soudén hebben, als te weten int jaer ons Heeren dusent vijf hondert en XXX; item int jaer van XLV; item int jaer van LVII.”

Toen de Protestanten zich van de stad en de regeering hadden meester gemaakt, matigden zij zich het opperbestuur der gestichten van Liefdadigheid aan, eigenden zich vele geestelijke goederen toe, of gebruikten die met de inkomsten ten bate hunner aanhangers, vernietigden den heil-

(1) Luik.

(2) Liefdewerk.

(3) *Spine* of *Spijnde*, bedeeeling, van *spende*, *spenderen*. Het H. Geesthuis of Geefhuis is nu het oude mannen- en vrouwenhuis.

(4) *Bedorven*, dit is waarschijnlijk *gestorven*.

zamen invloed der Katholieke Geestelijkheid, en verdreven de kloosterlingen. Maar na dien barren winter is eene vernieuwende lente gekomen. Wij zien nu hoe de Katholieke naastenliefde haren weldadigen invloed herstelt of, waar zij in voormalige eigendommen belemmerd wordt, door nieuwe stichtingen in de algemeene en bijzondere noodwendigheden van het hulpbehoevend menschedom voorziet.

Wij zullen de toepassing dezer waarheden hoofdzakelijk nagaan in de geschiedenis van het *Groot Gasthuis*.

Aan het gesticht, dat thans tot algemeen ziekenhuis in de stad 's Hertogenbosch dient, wordt de naam van *Groot Gasthuis* gegeven ter onderscheiding van andere kleine gestichten, die ook den naam van *Gasthuis* gekregen hebben. Er waren namelijk eertijds 34 gestichten in verschillende wijken der stad, waarin doorgaans oude mannen en vrouwen gehuisvest en onderhouden werden uit de inkomsten der goederen, daaraan door vrijwillige schenkingen vermaakt. Enkelen droegen den naam van een Heilige, de meesten dien van de stichters of stichteressen. Na verschillende lotgevallen in den loop der eeuwen zijn de meesten door Keizer Napoleon I den 28 December 1811 opgeheven, en de inkomsten daarvan vereenigd, tot oprichting van een nieuw gesticht ter plaatse van

het zoogenaamd *Geefhuis*, dat thans het *Oude Mannen- en Vrouwenhuis* genoemd wordt.

In het voorbijgaan zij bemerkt, dat het woord „*Gasthuis*” of „*Hospitaal*” eigenlijk eene verblijfplaats voor gasten of vreemdelingen (1) beteekent, die geen eigen onderkomen in de plaats, waar zij vernachten, hebben, en van de openbare liefdadigheid geherbergd en gespijst moeten worden.

Wie bij familie of vrienden verbleef, of op eigen kosten in de woning van een herbergier vernachtte, werd niet geacht in een algemeen Gasthuis (2) te zijn. Van lieverlede namen dikwijls allerlei hulpbehoevenden wegens zwakte, ouderdom, en armoede de ledige plaatsen der onvermogene vreemdelingen in, en zodoende werd een Gasthuis dikwerf een algemeen gemengd verblijf van behoeftige inwoners, en wat meer is, uitsluitend een openbaar *Ziekenhuis*. Het is daarom niet te verwonderen, dat het Groot Gasthuis te 's Hertogenbosch thans met den titel van *Zieken-Gasthuis* prijkt, en daarin aan gezonde vreemdelingen geen kosteloze herberging verleend wordt. Voor melaatschen bestond er oudtijds een *leprozenhuis* buiten de stad bij Hintham. De bestemming

(1) Hospites.

(2) Het Duitsch woord *Gasthaus* heeft beter zijne oorspronkelijke betekenis van Logement, of herberg behouden.

van het *Krankzinnigenhuis*, dat zelfs nog meer uitgebreid is dan vroeger, is genoegzaam bekend.

Om geregeld de geschiedenis van het Groot Gasthuis te kunnen volgen, behoort men te weten, dat er vóór dit een Gasthuis of Hospitaal gestaan heeft op de plaats, waar thans de protestantsche kerk staat tusschen de Hinthamer- en de Kerkstraat, tegenover het straatje, dat naar het tegenwoordig Gasthuis leidt.

Men is het niet eens over den tijd, waarop de eerste stichting begonnen is; waarschijnlijk zijn er eenige jaren sedert den eersten aanvang verlopen, tot dat het den behoorlijken vorm van een geregeld liefdegesticht gekregen heeft. In eenen brief der Schepenen van 's-Hertogenbosch, geschreven in 1273 tot bekrachtiging van het testament van zekeren Willem van Gent, die aan verscheidene Kloosters, Godshuizen, Geestelijken, en de armen in het algemeen, jaarlijksche bedelingen vermaakte, wordt melding gemaakt van het hospitaal van Den Bosch, (*hospitali de Buscho*) en van den Priester in bediening van het hospitaal (*sacerdoti hospitalis*.) Volgens de overlevering wordt de eerste stichting van het Gasthuis toegeschreven aan de milde geschenken van twee godvreezende vrouwen, wier voorbeeld spoedig door andere geloovigen gevolgd werd.

Den 7 Juli 1277 gaf de Bisschop van Luik, Joannes van Enghiën, den stichtingsbrief uit, waardoor het Gasthuis als een Godshuis of geestelijk liefdegesticht opgericht of erkend werd, onder de verzorging der Broeders en Zusters der Kloosterorde van den Heiligen Augustinus. De Luiksche Kerkvoogd, onder wiens geestelijke rechtsmacht toen ook 's-Hertogenbosch behoorde, noemt hetzelfde: *Hospitaal der Zalige en glorierijke Maagd en Moeder Gods Maria*, opgebouwd van de aalmoezen der geloovigen. Hij schrijft verder bijzondere verordeningen voor aan de Broeders en Zusters, die den dienst of de verpleging in het Gasthuis waarnamen, op de wijze als thans in het oude mannen- en vrouwenhuis en in het krankzinnigengeesticht de mannelijke en vrouwelijke leden der Congregatie van Ronce (Renaix) de zorg waarnemen.

De Broeders en Zusters hadden eene afzonderlijke woonplaats, refter, slaapzaal en werkkamers; zij deden ook de voorgeschrevene gebeden afzonderlijk, en moesten minstens om de twee weken biechten. Ten opzichte der zieken, die in het hospitaal opgenomen werden, waren ook bijzondere reglementen voorgeschreven; onder anderen, dat zij spoedig na hunne intrede behoorden te biechten, en, zoo noodig, aan den evennaaste voldoening geven. Hunne goederen

werden aan het hospitaal ter bewaring toevertrouwd, en na het herstel van de ziekte teruggegeven. Bij sterfgeval werd de beschikking daarvan volgens het testament uitgevoerd, na aftrek der onkosten. De zaken van hen, die zonder testament stierven, kwamen ten bate der armen van het gesticht. De zieken, die om zwaardere krankheid de grovere spijsen niet konden verdragen, kregen hetgeen zij verlangden, zoo dit te bekomen was. Had iemand in eene bijzondere ziekte de hulp van Geneesheeren noodig, en kon hij de kosten zelf niet vergoeden, dan betaalde de Meesteres (Magistra) van het hospitaal de verleende verzorging naar billijke schatting. De Meesteres of Overste der Zusters namelijk was met de gewone uitgaven van het Gasthuis belast, of met het algemeen bestuur van het huishouden. Wekelijks werden twee Broeders en twee Zusters benoemd voor de gewone verpleging der zieken, die toenmaals minder in getal waren dan thans; overigens stonden hun ook wereldlijke dienstboden ter zijde. Er werd gezorgd, dat de kloostertucht en het onderhouden van het geestelijk leven, met het bidden van het officie of de getijden, niet ten gronde gingen door de verpleging der zieken en den omgang met wereldlingen. Daarom schreef de Bisschop voor, dat de Broeders en Zusters zich in houding en ma-

nieren, in zedigheid van leven en kleeding, van de wereld en den omgang der wereldlingen zouden onderscheiden. Met andere woorden, het beschouwend leven moest gepaard gaan met het werkzaame. Overigens moesten de tijdelijke belangen van het hospitaal behandeld worden volgens den raad van vier mannen, met Gods ijver bezielde, onder Bisschoppelijk gezag en met toestemming der Schepenen en Gezworenen (1) der stad 's-Hertogenbosch gekozen, die met eed aan het Gesticht getrouwdheid beloofd hadden. De Bisschop behield zich en zijnen opvolgers de macht voor van deze voorschriften te wijzigen.

Het Convent der kloosterlingen stond onder de bijzondere bescherming der Heilige Elisabeth, landgravin van Thuringen, en waarschijnlijk reeds sedert het begin der stichting. Want deze Heilige, den 19 November 1231 overleden, werd den 26 Mei 1235 door Z. H. Paus Gregorius IX gecanonizeerd, en weldra niet alleen in Duitschland, maar ook in België en Nederland, algemeen vereerd, ja zelfs op menigvuldige plaatsen als Patrones der Gasthuizen aangenomen. Deze vereering moet te 's-Hertogenbosch vooral toegenomen hebben, toen hare oudste dochter Sophia met Hendrik II, Hertog van Bra-

(1) De *Schepenen* werden een jaar na hunnen dienstdtijd *Gezworenen* genoemd, en behoorden ook nog tot het bestuur der stad even als de *Raden*.

bant, in den echt trad, en zoo vorstin dezer landen werd. Deze leefde tot 1284, en derhalve nog tijdens de stichting van het gasthuis in 1277. In dien zelfden tijd was de H. Elisabeth reeds als Patrones der parochiekerk te Grave aangenomen. De oudste zoon van Hendrik II, uit een vorig huwelijk gesproten, en Hendrik III genaamd, volgde zijnen vader op in het Hertogdom Brabant, dat toen gedeeltelijk in Nederland en België gelegen was; (van daar Noord- en Zuid-Brabant.) Een zoon, uit het huwelijk met Sophia geboren, en ook Hendrik genoemd, doch met den bijnaam: „*het Kind*” werd, volgens het erfrecht zijner moeder bij het afsterven van mannelijke opvolgers, Hertog van Hessen en Landgraaf van Thüringen. Van dezen stamt ook het vorstenhuis Oranje-Nassau af, en zoo Z. M. de Koning van Nederland.

Ongeveer gedurende eene eeuw werden de zieken in het Gasthuis te samen door Broeders en Zusters der Orde van den Heiligen Augustinus verpleegd.

De Broeders werden er daarna van ontheven, en den 6 September 1376 gaf de Bisschop van Luik, Joannes van Arkel, eenige nieuwe voorschriften aan de Zusters, die met de geheele verzorging belast bleven. Wjl de goederen en gebouwen geleden hadden door aanmatiging van vreemden en

verwaarloozing der Bestuurders (Rectores) en Zusters, die te samen zich niet ijverig genoeg daartegen verzet hadden, moest de Officiaal of geestelijke plaatsvervanger des Bisschops te 's-Bosch, met overleg der Schepenen en Gezworenen der stad, twee eerbare en geschikte huishouders (economen) aanstellen, die het goed, dat aan het Gasthuis verviel, zouden verdeelen. Namelijk de helft moest gegeven worden aan zeven gewielde (1) Nonnen (of Koorzusters) en eenen Leekebroeder, die waarschijnlijk alleen overbleef. De andere helft was voor de zieken of armen, die in het hospitaal kwamen, en tevens tot onderhoud der huizen, die er bij behoorden. Echter aan vijf mannen en niet gewielde vrouwen, die in het Gasthuis woonden, moesten uit het deel der Zusters jaarlijks 15 Gulden, en uit het deel der armen 25 Gulden door de huishouders geschonken worden; dus 8 Gulden aan ieder der vijf inwonende personen. Bij overlijden of vertrek van een hunner vervielen 3 Gulden aan de Zusters en 5 aan de armen en aan het onderhoud der huizen. De twee huishouders moesten jaarlijks op het feest van den II. Joannes den Dooper (24 Juni) aan den gevolmachtigde van den Bisschop, in

(1) Gewield, of met een sluier gedekt; *wiel* komt van *velum*, voile, die de Koorzusters van de Leekezusters onderscheidde. Thans nog dragen in verscheidene Orden de geproteste Koorzusters alleen een grooten zwarten sluier over de kleine witte kap of hul.

tegenwoordigheid der Schepenen en Gezwoorenen, rekenschap van hunne uitgaven afleggen. Verder werd door den Bisschop bevestigd, dat het getal van zeven Zusters, met den Leekebroeder, ten dienste der zieken en van het Gasthuis zoude blijven; twee Zusters moesten wekelijks daartoe benoemd worden, en, volgens dat zij het passend oordeelden, in de noodwendigheden der zieken ijverig voorzien. (1) Beneden den ouderdom van dertig jaren werden geene Zusters toegelaten. Alle geschenken en legaten door de geloovigen aan het Gasthuis gedaan, moesten ten bate zijner armen besteed worden. Waren zij uitdrukkelijk door de weldoeners voor de Zusters bestemd, dan behoorden zij aan haar. Wie zich de goederen van het Gasthuis onrechtmatig toe-eigende, verviel in de excommunicatie of den kerkelijken ban.

Dit is de hoofdinhoud der voorschriften van den Luikschcn Bisschop Joannes van Arkel, die de overige bestaande bepalingen van zijn voorganger Joannes van Enghiën bevestigde.

In 1419 brandde een groot gedeelte der Hintamerstraat af, en ook het Gasthuis, dat wederom opgebouwd werd.

(1) De protestantsche geschiedschrijver van Oudenhoven zegt: „Dese plachten bij beurten wekelijik twee ende twee te dienen, hebbende in het dienen en het pleggen der siecken de hoochste serge boven de ordinaire dienstboden”.

Den 27 September 1438 gaf Joannes van Hensbergh, Bisschop van Luik, aan de Meesteres, of Overste der Zusters, en de Voogden (Magistræ et mamburnis) verlof om kleine cijnsen, of rentengevende goederen, die bijna zooveel kostten als zij opbrachten, te verkoopen.

Den 13 December 1456 gaf Z. H. Paus Calixtus III aan den Deken der kerk van S. Jan, Martinus Steenberch, de macht om de Gasthuiskapel van Onze Lieve Vrouw tot parochiekerk te verheffen, en twee Priesters te benoemen, die persoonlijk bij het Gasthuis moesten wonen in de daartoe bestemde kamers of verblijfplaatsen. Zij zouden zielezorg hebben voor de kloosterzusters, het huisgezin van het hospitaal, en alle personen, die daar voor tijd en wijle verpleegd werden. Dagelijks moest er eene H. Mis door een hunner gelezen worden. Zij zouden een gelijk aandeel van de opbrengst der kapel krijgen, en werden *Portionarii* genoemd naar het woord *Portio* of aandeel. Hunne opvolgers werden benoemd door den Deken en het Kapittel van S. Jan. Bij de eerste uitvoering van deze volmacht werd door den Deken een pensioen van 80 Gulden aan den toenmaligen Kapelaan of Rector, den Eerw. Heer Willem Colensoen, toegekend.

Daar intusschen de bevolking der stad

jaarlijks talrijker werd, en daarmede het getal der zieken ook toenam, was het oude Gasthuis te klein geworden. Men besloot dan een nieuw te bouwen ter plaatse waar dit nu staat, en waar te voren de Hertog van Brabant zijn hof hield. Daarom hebben de huizen dier buurt nog lang den naam van *Hof van Brabant* behouden. Dezelfde Paus Calixtus III gaf, op verzoek van den Hertog Philippus II en het verlangen van het stadsbestuur met de inwoners, den 12 Juli 1457, aan den Kapitteldeken van S. Jan de macht om deze verandering te doen uitvoeren, waarmede dan ook den 23 Juni 1458 begonnen is. Voor het voltrekken der nieuwe gebouwen waren eenige jaren noodig, waarschijnlijk om gebrek aan overvloedige geldmiddelen. Den 7 Maart 1471 gaf de Aartsdiaken van Kempenland, namens den Bisschop van Luik, aan de Provisoren van het Gasthuis verlof om, ten einde daarin te gemoet te komen, eenige goederen te verkoopen. Den 11 Mei 1472 gaf Paus Sixtus IV zelfs vergunning om, na het bouwen eener nieuwe kapel, de oude aan de Broederschap der H. Anna te verkoopen, hetgeen in 1483 geschiedde. Deze werd voortaan de S. Annakapel genoemd, en is in 1629 door de Protestanten in bezit genomen met hare goederen, die echter den 19 Juli 1633 door de landsregeering aangeslagen zijn. Eindelijk werd deze kapel in 1819 afgebroken,

en op hare plaats is de tegenwoordige kerk der Gereformeerden gebouwd, die in 1822 door hen betrokken werd.

Keeren wij nu tot 1458 terug, als het begin van het tegenwoordig Groot Gasthuis. Wijl de gebouwen niet in eens te samen, maar achtereenvolgens opgetrokken zijn, is natuurlijk de bewoning ook geleidelijk geschied naarmate zij klaar waren. Tellen wij dan als dusdanig de woning voor de zieken, of de ziekenzalen, verder daartegen de kapel van Onze Lieve Vrouw; (die thans voor eene ziekenzaal van het Militair-hospitaal gebruikt wordt;) het klooster of convent van S. Elisabeth voor de Zusters Augustinessen, dat ter rechterzijde nabij de kapel lag als men van de straat de voorpoort inkomt, en dat in 1784 gedeeltelijk in tuinierswoning veranderd en gedeeltelijk afgebroken is. De protestantsche geschiedschrijver Van Oudenhoven zegt daarvan:

„De Nonnen hadden tot hare wooninghe een groote ende bequame huijsinghe, met bequame kameren ende binnen eenen Hof, afghescheijden van de andere Huijsinghe van het Gasthuijs.”

Rekenen wij verder daarbij de woningen voor de twee Eerw. Heeren Pastoors, of ten minste eenige kamers, en insgelijks voor het dienstpersoneel, met de werkplaatsen, als bakkerij, brouwerij, keuken enz. dan kan

men zich eenig denkbeeld van dit Godshuis vormen vóór den tijd der protestantsche overheersching.

Hoeveel men de liefdediensten der Zusters op prijs wist te stellen, blijkt hieruit, dat men in de stad uit achting haar gewoonlijk: „*de Juffrouwen Nonnen van het Groot Gasthuis*,” noemde, en zelfs gedurende eenigen tijd werden er geene Novicen aangenomen, dan dochters van adellijke afkomst. Overigens waren er toenmaals, behalve verscheidene Nonnenkloosters van andere Orden, nog drie gestichten van Zusters Augustinessen in Den Bosch. Vooreerst het Klooster van S. Gertrudis aan het Orthen eind, waar thans het gasfabriek staat. In het begin woonden er Dominicanessen in; doch in 1449 vestigden er zich Augustinessen. In hare Kapel werd het mirakeleus beeldje van Onze Lieve Vrouw, dat thans in de Kerk van S. Pieter bewaard wordt, bijzonder vereerd. Het was driemaal in het vuur gespaard gebleven, en nadat in 1522 eene Zuster, door de pest aangetast, bij de vereering daarvan mirakeleus genezen was, kreeg het zulk eene vermaardheid, dat zelfs buitenlandsche schrijvers er melding van maken.

Een ander klooster van Augustinessen lag op den Windmolenberg nabij S. Jacobs kerkhof, en heette *Bethanië* ter gedachtenis aan Maria Magdalena en Martha. In 1466 werd

het als klooster erkend door den Bisschop van Luik, Ludovicus van Bourbon, en onder de geestelijke leiding van den Biechtvader der Zusters van het Convent van S. Gertrudis gesteld. Eenige jaren later werd een ander klooster van Augustinessen opgericht op den Papenhulst, met den titel: *Nazareth*, en onder de bescherming van den H. Alexius. De Nonnen werden om de zwarte kleeding *Zwartzusters* genoemd, of ook *Swesteren*. Deze Duitsche naam, die haar, en niet aan andere kloosterzusters in de stad, gegeven werd, schijnt aan te duiden, dat in het begin de Nonnen van deze orde uit Duitschland gekomen zijn. Zij gingen de pestzieke vrouwen aan huis verplegen, evenals de Broeders Alexianen toenmaals de zieke mannen aan huis verzorgden. Nabij de bouwvallen van haar klooster hebben de tegenwoordige Duitsche Broeders van den H. Joannes de Deo hun gesticht gebouwd.

Zoodra de Gasthuiskapel van Onze Lieve Vrouw, die in 1487 aanbesteed was, klaar was om gebruikt te worden, werd zij in plaats van de oude Kapel tot parochiekerk voor het gesticht verheven. Den 2 Juni 1513 stichtte Aleijdis Bogart er eene wekelijksche Mis, en den 4 November 1536 Alit, weduwe van Jan van Berckel eene andere. Den 12 April 1540 gaf de Bisschop van Luik, Cornelius van Berghen, eenige statuten of

voorschriften, wyl er een geschil ontstaan was tusschen den Rector of Regent, Daniel van Vlieden, en de Zusters, omdat twee postulanten in het Noviciaat opgenomen en later geprofest waren zonder voorstelling der Schepenen en Gezworenen der stad, die zulks van oude tijden gewoonlijk deden, en bij het overlijden van eenige Zusters dit verzuimd hadden, onder voorwendsel van een verbod van Keizer Karel V, als Hertog van Brabant, waaraan de plaatsvervangers des Bisschops niet meenden gehouden te zijn. Het recht van voordracht door het stadsbestuur werd bevestigd. Twee Zusters moesten afwisselend om de 14 dagen de zieken dienen, tenzij er meer noodig waren. Voortaan werd het geheel getal van zeven op acht gebracht. Viel er eene plaats open, dan moesten de Schepenen en Gezworenen binnen tien weken de nieuwe postulante aan den gevolmachtigden van den Bisschop voorstellen; bij verzuim hiervan verviel dit recht aan de Nonnen. De postulante moest eene eerzame en deugdelijke persoon zijn, ten minste 25 jaren oud. De Novice moest een geheel jaar vóór de professie onder de Zusters en zieken beproefd worden. „*Item die Susteren sullen aendoen cleederen, diewelcke bewijssende zijn oitmoedicheijt, van gemeijnen zwarten laken, simpe-*

lijcken (1) *gemaect en een scapularis* (2) *voor en achter hangende een hant breed cortter dan dat voorscreven habijt, en oick simpelijken op 't hoofd gedoeckt* (3) *wesende met eenen hanghende wiele.*" (4) Verder werd voorgeschreven, hoe zij zich gedragen moesten bij bezoeken in de stad, en vooral in tijd van pest, om die niet in het Gasthuis over te brengen. Zij moesten zich bij gevaar van besmetting 14 dagen van anderen afzonderen.

Nadat den 11 Maart 1560 het Bisdom van 's-Hertogenbosch door Z. H. Paus Pius IV was opgericht, trokken deszelfs kerkvoogden zich ook het belang van het Gasthuis, en het welzijn der Zusters aan, even als vroeger de Bisschoppen van Luik. Bisschop Sonnius schreef den 5 Juni 1569 voor, dat geene der Zusters zieken buiten het Gasthuis mocht verplegen. Bisschop Metsius hield den 7 Augustus 1573 het kerkelijk bezoek van het gesticht, en gaf eenige voorschriften aan de Zusters en de twee Geestelijken. Bisschop Masius deed dit insgelijks den 31 Augustus 1596. Onder Bisschop Zoësius ontstond er moeite met de regeering in 1620 over het

[1] Eenvoudig.

[2] Schapulier.

[3] Waarschijnlijk is dit eene schrijffout in plaats van *gedeckt*.

[4] Wiel of sluier.

aannemen van nieuwe Zusters, dat bij een verdrag geregeld werd.

Sedert de oprichting van het eerste Gasthuis tot aan 1629 is de stad 's-Hertogenbosch onder de heerschappij van den Hertog van Brabant gebleven, en genoot zij de vrije uitoefening van den Katholieken godsdienst; kerken, kapellen en geestelijke gestichten waren er talrijk, en ruim voorzien van bedienaren en middelen tot onderhoud. Wat ook vreemde Hervormers beproefd hadden, om de inwoners aan de Katholieke Kerk en de wettige opperheerschappij, die toen door den koning van Spanje Philippus III bezeten werd, te ontrukken, Den Bosch bleef hem getrouw, en was er wel bij. De Vereenigde Provinciën van Nederland, die grootendeels het ware Geloof en het wettig gezag verworpen hadden, zonden in den zomer van 1629 een groot leger af, onder den Prins Frederik Hendrik van Oranje Nassau als bevelhebber, om Den Bosch in te nemen, en onder hare heerschappij te brengen. Na een langdurig beleg geschiedde dit den 14 September. De Protestanten namen de kerken, kapellen, kloosters en gestichten in bezit, en geboden den Bisschop Ophovius, den dienstdoenden Geestelijken, en mannelijken kloosterlingen binnen twee maanden de stad te verlaten. Verder werd bij artikel III van het verdrag bepaald: „Alle Nonnen ende

andere Geestelijke vrou-persoonen sullen binnen stadt moghen blijven, ende haer leven langh gealimenteert (1) worden uijtten incomsten van haere respective (2) convents goederen, blijvende ter dispositie (3) van de Hoogh-Moghende Heeren Staten Generael, ofte deselve in de Conventen ofte met andere wooninghen sullen worden geaccommodeert." (4) En bij Artikel XIX: „dat de Regeeringe der Taeffel van den heiligen Gheest, groote Gasthuijs, Fabricque der Kereken, Wees-huijsen, Leprosen, Vondelineck-huijsen, Sinneloose huijsen, ende alle andere particuliere fundatien van Mannen ofte Vrouwen Gasthuijsen, ende het stellen van de Provisours ende Rectors van dien, sullen bij de drie Leden gedaen ende geconfereert (5) worden, soo ende gelijk tot noch toe in gevolg van oude Privilegien (6) der selver stadt is geploghen." (7) Verder nog bij Artikel XXVII: „Dat alle ziecken ofte gequetsten teghenwoordelijk int groot Gasthuijs oft andere Huijsen wesende, 't sij soldaten oft andere daerinne sullen blijven tot dat sij volkomentlijk sijn gecureert, (8) ende daer naer mog-

[1] Onderhouden.

[2] Waartoe zij behoorden.

[3] Beschikking.

[4] Voorzien.

[5] Aangesteld.

[6] Voorrechten.

[7] Geploghen van plegen, gedaan worden.

[8] Genezen.

hen vertreeken ofte blijven daer 't hen believeu zal, ende dat men de selve alsdan oock sal assisteren (1) met Waghens ofte Karren om haere Bagagie te vervoeren, sonder beletsel van iemandt." Deze bepaling geschiedde hoofdzakelijk voor de gewonden bij de verdediging der stad.

De Zusters en de zieken van het Groot Gasthuis moesten weldra de noodlottige gevolgen der verandering van heerschappij gevoelen. De twee Pastoors van dit gesticht waren toenmaals de Eerw. Heeren Joannes Gerardi Havens en Cornelius Poirters. Zij moesten de stad verlaten, en de uitoefening van den Katholieken eeredienst hield in de Kapel op; de H. Sacramenten mochten aan de zieken van het Gasthuis niet meer toegediend worden. Reeds den 13 December werd de Eerw. Heer Poirters tot Pastoor te Boxtel benoemd. De Eerw. Heer Havens wordt den 11 Augustus 1630 nog Pastoor van het Gasthuis geheeten. Of hij in het geheim nog soms de zieken kon bedienen, is onbekend. Zonder twijfel hebben de Zusters zich tot den Bisschop Ophovius gewend, om te weten wat zij voor haar zelve te doen hadden bij dat gebrek aan voldoende geestelijke verzorging. Want deze Prelaat gaf haar van Geldrop, waar hij zich heen begeven had, den 20 November den raad

[1] Behulpzaam zijn.

van naar Breda te vertrekken. Dit geschiedde echter niet, wijl men intusschen haar in het Convent liet verblijven, om met de verpleging der zieken voort te gaan; hetgeen duidelijk bewijst, hoe zij geacht werden hare taak behoorlijk waar te nemen. Het was haar verboden Novicen aan te werven.

Evenals in de stedelijke regeering matigden de Protestanten zich ook in het regentschap van het Gasthuis de heerschappij aan. (1)

Een gevolg daarvan was, dat den 25 Jan. 1638 het volgend besluit genomen werd: „Is verstaen ende geresolveert (2), dat den Gasthuijsmeester sal worden gelast, gelijk hij gelast wert mits dese, dat hij de nonnen sal verbieden bij de siecken te comen, tsij onder wat pretext (3) het selfde soude mogen wesen, ende dat hij de (selve) effectuelijk (4) (daer) toe sal houden, dat sij heur in het minste noch meeste met de siecken, ofte anderen in dienst van het voorse. (5) Gasthuis sijnde, niet en sullen hebben te bemojen, ofte so sij contrarie (6) doen, dat hij het den heere provisoor ende heeren Schepenen sal hebben over te dienen, opdat daer in nae behooren mach werden versien; ende dat

[1] Zij erkenden evenwel in 1636 enz. het Gasthuis als eene zelfstandige stichting met eigendommen, door er geld van op te nemen tegen renten.

[2] Besloten.

[3] Voorwendsel.

[4] Inderdaad.

[5] Voorschreven, bovengenoemd.

[6] Het tegendeel.

hij tot dienste ende gerieff der siecken in plaetse van de nonnen sal hebben te gebruijken dienstmaegden sijnde van de Gereformeerde Religie, ende so hij die als noch niet en heeft, dat hij suelex (1) mette eerste gelegenheijt sal hebben te hueren ende aen te nemen."

Het is niet bekend hoe lang de Zusters Augustinessen na dit ontslag in het Convent gebleven zijn, en wat verder haar lot geweest is. Wij hebben reeds vermeld, dat het gebouw in 1784 gedeeltelijk afgebroken en gedeeltelijk tot woning van den tuinier ingericht is. Intusschen had men in 1631 bij het Gasthuis een gebouw gevoegd voor de zieken, die aan den rooden loop leden, dien men het rood melisoen noemde. In 1635 waren er in het Gasthuis over de 300 zieken; er heerschte toen de pest in de stad, die in Augustus zeer hevig woedde; zij bleef min of meer aanhouden tot November 1638. Geen wonder derhalve, dat de Protestanten intusschen de Zusters Augustinessen lieten blijven, om de lijdenden te verplegen. Aangaande het jaar 1636 zegt de protestantsche geschiedschrijver Van Heurn het volgende: „De oeffening des Roomschen Godsdienst had na het overgaan der stad geheel opgehouden. De Kerken der Vrouwenkloosters waren

1 Zulks.

gesloten, en de Nonnen genoodzaakt, haaren Godsdienst in een der Kamers, van de zelve te verrigten. (1) De Roomschegezinde oeffenden, niet tegenstaande de strenge Plakaaten, hunnen Godsdienst in afgelegen Huizen en Kelders, het welken hun somtijds gelukte, doch dikwijls werden zij gestoord."

In 1649 schreef de Hervormde Predikant J. van Oudenhoven: „Voor de reductie (2) wordt dit groot Gasthuys van twee Capellanen bedient, ende waren voor deselve middelen om te leven, ende wordt nu in de plaets van deselve onderhouden tot vertroostinghe der siecken eenen Siecken-Trooster." Het laat zich gemakkelijk begrijpen, dat deze trooster alleen bij Protestanten te pas kwam, en als daar Katholieke zieken waren, zij van hem geen troost aannamen over het gemis van bediening door Priesters en van verzorging door Zusters.

In den loop der volgende tijden kregen de Katholieken der stad langzamerhand meer vrijheid van godsdienst, vooral wanneer zij de kwellingen der protestantsche ambtenaren maar met grof geld wilden afkopen. Als er in die dagen Katholieke zieken in het Gasthuis lagen, die in gevaar van sterven waren, dan mocht een Priester wel niet

1 Misschien waren de Kanunniken hierin behulpzaam, daar zij in de stad mochten blijven, maar geen openbaren dienst doen.

2 Overgave der stad.

in de ziekenzaal komen, om hem de H. Sacramenten toe te dienen. Doch er werd een middel op gevonden. Een gedeelte van het voormalig klooster der Zusters werd tot koestel gebruikt. Daar werd de zieke heengedragen, en de Priester mocht hem dan bedienen, onder voorwaarde, dat voor die gunst telkens aan den protestantschen gasthuismeester twee schellingen (60 cents) ter hand gesteld werden. Den 14 December 1673 gelastte de regeering der stad den Regenten van het Gasthuis zieke soldaten tegen vergoeding op te nemen, die op bevel van den Prins van Oranje uit het leger daar heen gebracht werden. In 1701 waren velen soldaten, die in de stad kwamen, met den rooden loop besmet, zoodat het Gasthuis vol raakte, en ook vele burgers, daarvan aangestoken stierven. In latere jaren werden dikwijls zoo vele zieke en gekwetste soldaten uit de legers hier heen gevoerd, dat men ze in het Gasthuis niet bergen kon. Men gebruikte toen daartoe de voormalige Kerk van St. Gertrudisklooster als een landshospitaal; dit duurde tot 1748.

Ten gevolge der Fransche omwenteling kwam eene groote verandering in Nederland, en hoewel niet voordeelig ten opzichte van het tijdelijk belang, toch ten slotte zeer gunstig voor de vrijheid van den Katholieken godsdienst. De vreemde overheersching

maakte voor goed een einde aan vele kwellingen en onrechtvaardigheden der protestantsche ambtenaren.

Keizer Napoleon I beval in 1810, dat de Kathedraal van St. Jan aan de Katholieken teruggegeven werd, die ook nu meer invloed in het Gemeentebestuur en het Regentschap der Godshuizen verkregen. Daaruit ontstond de vrije toediening der H. Sacramenten aan de zieken in het Gasthuis, en later de inrichting eener kleinere huiskapel, waarin op bepaalde dagen het H. Misoffer werd opgedragen.

Toen in 1629 de stad onder de heerschappij der Vereenigde Provinciën kwam, werd het Bisschoppelijk gezag aangaande het Groot Gasthuis door de Protestanten miskend, en de nieuwe stadsregeering matigde zich het geheel opperbestuur daarvan aan. Zij stelde eene Commissie van Regeerders aan over het Gasthuis evenals over de andere Godshuizen, gaf een reglement en voorschrift voor den rentmeester, de geneesheeren en dienstboden.

Tijdens de Fransche overheersching werd de stadsregeering van alle aandeel in het bestuur van het Gasthuis uitgesloten, en de Regenten handelden onmiddellijk met den Prefect of met den Onderprefect van het Departement; de Godshuizen waren toen vereenigd volgens bijzondere verordeningen.

Na de oprichting van het Koninkrijk der

Nederlanden werden zij bij besluit van 31 December 1814 door Willem I gescheiden, en den 22 Januari 1815 werd het thans nog bestaand Collegie van Regenten tot stand gebracht, die, behalve het Gasthuis, ook nog andere Godshuizen besturen, en door het Gemeentebestuur aangesteld worden, dat de oppervoogdij daarover voert.

Sedert de inrichting der kleine Kapel den 8 Februari 1865 werd wekelijks op een werkdag de H. Mis opgedragen door den Eerw. Rector van het Krankzinnigen-Gesticht, en sedert 1876 ook op Zon- en Feestdagen door een ander Priester, of een der Paters Redemptoristen.

Den 6 November 1880 is de verpleging der zieken van het Gasthuis aan de Barmhartige Zusters van den H. Karel Borromeus toevertrouwd, onder wier leiding tevens een gedeelte van het vorig dienstpersoneel, belast met de zorg der zieken van de burgerij, gebleven is. De Zusters zijn gehuisvest in eene afzonderlijke woning met een tuintje, tegenover het groot gebouw. Sedert den 28 Augustus 1881, feest van den H. Augustinus wordt het H. Sacrament in de Kapel bewaard. Van September 1882 af is mede een afzonderlijk Priester met het verrichten der gewone Kerkdiensten belast, terwijl de Heilige Sacramenten den zieken door de Eerw. Geestelijken der verschillende parochiën toegediend worden.

Werken van denzelfden Schrijver.

1. De Zoete Lieve Vrouw van 's-Hertogenbosch.
 2. Onze Lieve Vrouw in 't Zand te Roermond.
 3. Het mirakeleus beeld van Onze Lieve Vrouw in 't Zand te Roermond, en de waardige Joanna van Randenraedt.
 4. Leven van Zuster Maria Rosalia, vroeger Hofdame, later Redemptoristin.
 5. Beknopte Geschiedenis der Barmhartige Zusters van den H. Karel Barromeus.
-